

8 Lukiokoulutus

TÄSSÄ OSIOSSA tarkastellaan ihmisoikeuskasvatusta lukio-opetuksessa. Lukiokoulutusta tarjotaan Suomessa sekä nuorille että aikuisille (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002). Seuraavassa tarkastelussa keskitytään erityisesti nuorten lukiokoulutukseen. Ihmisoikeuskasvatus on yksi läpäisyteema ja integraatioaihe koulujärjestelmässämme, myös lukiokoulutuksessa. Ihmisoikeuskasvatusta ei käsitteenä mainita nyt voimassa olevissa lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003), mutta ihmisoikeudet tulevat esiin sekä yleisenä arvoperustana että opetuksen kohteena. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta mielenkiintoista on myös, että Opetushallitus (2010a & b) teki opetussuunnitelman perusteisiin täydennyksiä, joissa niin perusopetuksen kuin lukion opetussuunnitelman perusteisiin lisättiin ihmisoikeussopimukset ja niiden historia sekä ihmisoikeusrikokset, kuten holokausti. Ihmisoikeuseetoksen voidaan katsoa vahvistuneen opetussuunnitelmissa vuoden 2010 opetussuunnitelmien perusteisiin tehtyjen lisäysten myötä. Opetussuunnitelmia uudistetaan parhaillaan niin perusopetuksessa kuin lukiokoulutuksessa ja on mielenkiintoista nähdä millaiseksi ne muotoutuvat ihmisoikeuskasvatuksen osalta. Vahvistuuko ihmisoikeuseetos entisestään vai oliko kyseessä vain tiettyyn ajanjaksoon liittyvä painotus?

Tämän osion päättökäsitelmä on vuonna 2011 julkaistu väitöstutkimus, ”Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää” (Matilainen 2011). Tutkimuksen teoreettisessa osassa tarkasteltiin ihmisoikeuksia ja ihmisoikeuskasva-

tusta lukion opetussuunnitelmien perusteissa ja työn empiirisessä osassa ihmisoikeuskasvatusta eräässä eteläsuomalaisessa lukiossa. Tiivistysty tutkimuksen kohteena olivat opettajien ja opiskelijoiden näkemykset ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa. Väitöstutkimus tarkasteli sitä, miten ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatus opettajien ja opiskelijoiden näkemysten mukaan toteutuvat lukiossa ja miten ihmisoikeuskasvatuselementit ovat heidän näkemystensä mukaan esillä eri oppiaineiden opetussuunnitelmissa, materiaaleissa ja työtavoissa. Tämän lisäksi tarkasteltiin opiskelijoiden ulkomaalaisiin ja maahanmuuttajiin liittyviä näkemyksiä ja puhetapaa. Tutkimus rajoittui yhteen lukioon, jotta saataisiin syvempi kokonaiskuva ihmisoikeuskasvatuksesta ja sen toteutumisesta eri tasoilla yhden koulun kontekstissa. Ihmisoikeuskasvatus määriteltiin tutkimuksessa YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvien asiakirjojen (esim. YK 1989; YK 1996; YK 1997) ja niissä ihmisoikeuskasvatukselle asetettujen tavoitteiden mukaisesti. Tutkimusaineiston keräämisen jälkeen on julkaistu myös uusia ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä asiakirjoja. Ne eivät kuitenkaan julkaisuajankohtansa vuoksi ole osana väitöstutkimuksen teoreettista kehikkoa.

Tutkimus oli luonteeltaan kvalitatiivinen, laadullinen tutkimus, ja tutkimusmenetelmänä käytettiin teemahaastatteluja ja niiden kvalitatiivista aineistolähtöistä ja teoriaohjaavaa sisällön analyysia. Tutkimusaineisto kerättiin vuosina 2005–2007. Aineistona oli 28 opiskelija- ja 18 opettajahaastattelua. Opiskelijoita valittiin haastatteluihin siten, että he edustivat

mahdollisimman kattavasti lukion eri vuositasoja. Opettajia valittiin haastatteluihin siten, että he edustivat kattavasti lukion eri oppiaineita, mutta kuitenkin niin, että tutkimuksen kannalta keskeisempien oppiaineiden edustajat korostuivat lukumääräisesti. Koska monet lukion opettajat opettavat useampaa kuin yhtä oppiainetta, osa opettajista edusti haastattelussa useampaa oppiainetta. Myös rehtorin ja apulaisrehtorin haastattelut ovat haastatteluaineistossa mukana. (Tutkimuksen toteutuksesta tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Väitöstutkimus ei pyrkinyt olemaan yleistettävä esitys lukiokoulutuksen ihmisoikeuskasvatuksesta, vaan fokuksena oli tutustua ihmisoikeuskasvatukseen opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta eräässä lukiossa. Tutkimuksen luonne ja siihen liittyvän yleistettävyyden rajoitukset on huomioitava tarkasteltaessa lukiokoulutusta tämän tutkimuksen pohjalta tässä raportissa. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyvän tutkimustiedon vähyyks tuli esille myös väitöstutkimusta tehdessä ja antoi väitöstutkimukselle roolin jonkinlaisena pioneeritutkimuksena ihmisoikeuskasvatuksen tilaan lukiossa. Samalla se toi esiin runsaasti kysymyksiä, joita käsitellään myöhemmin tässä luvussa ja joiden ratkaisemiseksi tarvitaan myös uusia tutkimuksia. Väitöstutkimusaineisto kerättiin ennen Opetushallituksen (2010a & b) opetussuunnitelman perusteisiin tekemiä täydennyksiä. Tällainen opetussuunnitelmien perusteiden täydentäminen herättää myös mielenkiintoisia jatkokysymyksiä. Onko täydennykset huomioitu kouluisa ja ovatko ne lisänneet aihepiiriin käsiteltäviä? Onko täydennykset huomioitu uudemmissa oppimateriaaleissa? Tutkimuksen pohjalta olisi tärkeää jatkaa aihealueen tutkimusta suomalaisessa koulujärjestelmässä.

Johtuen varsinaisen ihmisoikeuskasvatuksen vähäisestä tutkimuksesta Suomen koulukontekstissa, tutkimustuloksia esitellessä viitataan myös 2000-luvulla tehtyihin selvityksiin ja pro gradu -töihin. Esimerkiksi Unicefin (2007) selvitykset ja Höylän (2007) ja Lampisen (2008) pro gradu -työt tarjoavat tärkeitä vertailevia näkö-

kulmia suomalaisen ihmisoikeuskasvatuksen todellisuuteen.

8.1 Lainsäädäntö ja opetussuunnitelmien perusteet

Ensimmäiseksi tarkastellaan lukion opetussuunnitelman perusteita (2003) ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Lukion arvoperustana on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002; LOPS 2003, 12.) Lukiokoulutuksen tavoitteena on:

tukea opiskelijoiden kasvamista hyväksi, tasapainoisiksi ja sivistyneiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi sekä antaa opiskelijoille jatko-opintojen, työelämän, harrastusten sekä persoonallisuuden monipuolisen kehittämisen kannalta tarpeellisia tietoja ja taitoja.

(Lukiolaki 21.8.1998/629, 1. luku, 2§)

Opetuksen tavoitteena on myös, että opiskelija oppii edistämään yhdessä muiden kanssa ihmisoikeuksia, demokratiaa, tasa-arvoa ja kestäväää kehitystä. (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002; LOPS 2003, 12.) Sivistysihanteena lukiossa on pyrkimys totuuteen, inhimillisyyteen ja oikeudenmukaisuuteen (LOPS 2003, 12).

Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (2002) ja lukion opetussuunnitelman perusteet (LOPS 2003) määrittelevät koulutuksen keskeiset tavoitteet ja sisällöt. Ihmisoikeudet on määritelty valtioneuvoston asetuksissa ja valtakunnallisissa opetussuunnitelmien perusteissa kaiken koulukasvatuksen lähtökohdaksi. Suomalaisen koulujärjestelmän voidaan katsoa tukeutuvan periaatteellisella tasolla ihmisoikeuksiin keskeisenä arvolähtökohtana. Valtioneuvoston asetuksessa lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (955/2002) asia ilmaistaan seuraavalla tavalla:

Lähtökohtana opetuksessa on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. – – Tavoitteena on, että opiskelija oppii edistämään yhdessä muiden kanssa ihmisoikeuksia, demokratiaa, tasa-arvoa ja kestävää kehitystä.

(Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta [955/2002], 3§)

Oheisessa asetuksessa tulee esille myös ihmisoikeuskasvatuksen aktiiviseen toimintaan tähtäävät tavoitteet. Tavoitteena lukio-opetuksessa ei ole vain ihmisoikeuksien kunnioittaminen lukiossa, vaan myös se, että opiskelijat oppivat aktiivisesti edistämään ihmisoikeuksia. Lukion opetus tulee järjestää valtioneuvoston asetuksessa (955/2002) määriteltyjen tavoitteiden mukaan (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta [955/2002]; LOPS 2003, 24). Asetuksen painotus ihmisoikeuksien aktiivisesta edistamisestä ei tule yhtä selkeästi ja korostetusti kuitenkaan esiin esimerkiksi valtakunnallisen lukion opetussuunnitelman perusteiden 2003 yleisessä osassa, vaikka asetus ja lukion opetussuunnitelman perusteet sinällään perustuvat samalle ihmisoikeuseetoksen peruslähtökohdalle. Asetuksen perusteella voisi olettaa ihmisoikeuskasvatuksen tulevan korostuneemminkin esiin lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003).

Lukion opetussuunnitelman perusteiden 2003 yleisissä osissa Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien julistusta ei erikseen mainita, vaikka ihmisoikeudet tulevatkin esille koulun arvoperustaa käsiteltäessä. Ihmisoikeuksien julistuksen teemat tulevat kuitenkin esiin ja ihmisoikeudet mainitaan lyhyesti kummankin opetussuunnitelman perusteiden yleisessä osassa. Lukion opetussuunnitelman vuoden 2003 perusteissa ihmisoikeuksien kunnioittaminen mainitaan koko lukio-opetuksen lähtökohtana: *”Lukio-opetuksen lähtökohtana on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus”* (LOPS 2003, 12). Lukion opetussuunnitelman perusteita täydennettiin vuonna 2010 opetushallituksen toimesta ihmisoikeuksien ja holokaustin osalta (Opetus-

hallitus 2010a). Esimerkiksi lukio-opetuksen lähtökohtia täydennettiin ihmisoikeusasiakirjojen osalta seuraavasti:

Ihmisoikeuksia määrittäviä keskeisiä asiakirjoja ovat YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, Lapsen oikeuksien sopimus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus.

(Opetushallitus 2010a)

Lukion opetussuunnitelman perusteiden yleisessä osassa on lueteltu asioita ja aihealueita, joiden tulee toteutua koulun yleisessä toiminnassa ja kaikkien aineiden opetuksessa. Tällaisia aihealueita kutsutaan usein esimerkiksi läpäisyteemoiksi tai integraatioaiheiksi. Lukion opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 2003 tällaisia kaikille yhteisiä korostettavia aihealueita tuotiin esille myös erikseen aihekokonaisuuksien muodossa. Ihmisoikeudet mainitaan myös opetussuunnitelman perusteiden aihekokonaisuuksissa *”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”* -teeman yhteydessä (LOPS 2003, 25). Aihekokonaisuuksilla tarkoitetaan yhteiskunnallisesti merkittäviä kasvatus- ja koulutushaasteita. Samalla ne ovat ajankohtaisia arvokannanottoja, toimintakulttuuria jäsentäviä toimintaperiaatteita ja oppiainerajat ylittäviä painotuksia. Lukio-opetuksen aihekokonaisuuksia ovat aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys, hyvinvointi ja turvallisuus, kestävä kehitys, kulttuuri-identiteetti ja kulttuurin tuntemus, teknologia ja yhteiskunta sekä viestintä- ja mediaosaaminen. Lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003) ihmisoikeudet mainitaan sen sijaan *”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”* -teemaan liittyen yhdessä tavoitekohdassa seuraavasti:

Tavoitteena on, että opiskelija [mm.] syventää demokraattisen yhteiskunnan toimintaperiaatteiden ja ihmisoikeuksien tuntemustaan.

(LOPS 2003, 25)

Kyseisessä kohdassa korostuu ihmisoikeuskasvatuksen tiedollinen puoli. Aktiivista kansalaisuutta korostetaan kyseisen aihekokonaisuuden esittelyssä, mutta se liitetään lähiympäristössä

toimimiseen, ei globaaliin ihmisoikeuksien puolustamiseen. Myös kaikista muista lukion opetussuunnitelman aihekokonaisuuksista voi löytää ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää ainesta. Hyvinvointi ja turvallisuus -aihekokonaisuuden yhteydessä mainitaan tavoitteena konfliktien väkivallaton käsittely. Kulttuuri-identiteetti ja kulttuurien tuntemus -aihekokonaisuuden yhteydessä tavoitteina mainitaan esimerkiksi kommunikointitaito vierailta kielillä kulttuuritaustaltaan erilaisten ihmisten kanssa sekä pyrkiminen toimimaan aktiivisesti keskinäiseen kunnioittamiseen perustuvan monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamiseksi. Ihmisoikeuksia tai ihmisoikeuskasvatusta ei kuitenkaan näiden aihekokonaisuuksien kohdalla erikseen mainita. Ajankohtaisuutensa ja kansainvälisiin sopimuksiin liittyvien velvoitteiden perusteella se olisi voinut ja sen olisi olettanut näkyvän selkeämmin opetussuunnitelman perusteissa sekä peruskoulu- että lukiotasolla. Kansaliskasvatus korostuu lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003) esimerkiksi aihekokonaisuuden ”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys” kautta. Kansaliskasvatuksen ihmisoikeuskasvatusdimensio ei kuitenkaan samassa suhteessa korostu, vaikka ihmisoikeudet mainitaankin.

Ainekohtaisissa opetussuunnitelmien perusteissa ihmisoikeuskasvatus näkyy eri oppiaineissa eri tavoin. Verrattaessa opetussuunnitelman oppiainekohtaisia perusteita vuosilta 1994 ja 2003 voidaan todeta, että ihmisoikeuskasvatus on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa sisällöllisesti painottunut samoihin oppiaineisiin kuin vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa. Lukion opetussuunnitelman perusteiden oppiainekohtaisissa tavoitteissa ja sisällöissä laajasti ottaen ihmisoikeuksiin jollakin tavalla liittyviä teemoja on pääasiassa uskonnossa, elämäntutkimustiedossa, filosofiassa, historiassa ja yhteiskuntaopissa (LOPS 2003, 157–188).

Yhteiskuntaoppia on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa kaksi pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Yhteiskuntaopin opetuksen yleisesittelyssä ihmisoikeuksien kunnioittaminen mainitaan

opetuksen keskeisenä arvona. Kuten edellä on jo viitattu, opetussuunnitelman perusteiden arvoperustassa ihmisoikeudet on kuitenkin jo mainittu kaiken opetuksen arvoperusteena, ei vain tiettyjen oppiaineiden (LOPS 2003, 12). Tästä näkökulmasta katsottuna ihmisoikeuksien maininta erityisesti yhteiskuntaopin opetuksen keskeisenä arvona ei tuo mukanaan mitään uutta verrattuna muihin oppiaineisiin. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen on opetuksen perusarvo ja lähtökohta. Arvoperustaa tärkeämpää onkin oppiainekohtaisten opetussuunnitelman perusteiden kohdalla katsoa eri kurssien sisältöjä ihmisoikeuksien näkökulmasta. Vuoden 1994 yhteiskuntaopin opetussuunnitelman perusteissa ihmisoikeudet mainittiin erikseen yhteiskuntaopin pakollisen kurssin kohdalla. Uudemmissa vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa yhteiskuntaopin pakollisen kurssin kohdalla ihmisoikeuksia ei enää kuitenkaan erikseen mainita (LOPS 2003, 184).

Historiaa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa neljä pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaiskursseja. Historian opetuksen opetussuunnitelman oppiainekohtaisissa perusteissa ihmisoikeuksien arvostamiseen ja vastuulliseen kansalaistoimintaan kasvattaminen tuodaan esiin opetuksen keskeisenä tavoitteena (LOPS 2003, 176). Historian ja yhteiskuntaopin kurssien sisällöissä ihmisoikeuksia ei erikseen mainittu minkään kurssin kohdalla ennen Opetushallituksen (2010a) täydennyksiä. Täydennyksinä keskeisiin sisältöihin tuli vuonna 2010: ihmisoikeudet, joukkotuhonta, holokausti ja muut kansanvainot, YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus ja sen merkitys sekä muut keskeiset ihmisoikeussopimukset.

Uskontoa ja sille vaihtoehtoinen elämäntutkimustietoa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa kolme pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Uskonnonopetuksen yleisissä tavoitteissa mainitaan tavoitealueina esimerkiksi eri kulttuurien uskonnollisen perinteen arvostaminen, erilaisten vakaumusten kunnioittaminen, eri tavoin uskovien ja ajattelevien ihmisten kanssa toimimiseen pystyminen

sekä henkilökohtaisen vastuun ymmärtäminen (LOPS 2003, 158). Vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteiden elämäkatsomustiedon yleisten tavoitteiden viimeisessä kohdassa ihmisoikeuksien periaatteiden sisäistäminen mainitaan erikseen opetuksen tavoitteena (LOPS 2003, 166). Elämäkatsomustiedon kolmannen pakollisen kurssin kurssikohtaisessa esittelyssä (Yksilö ja yhteisö/ET3) mainitaan ihmisoikeuksien toteutumiseen perehtyminen kurssisisällön esittelyssä ja ihmisoikeuksien merkityksen ymmärtäminen kurssin tavoitteiden viimeisessä kohdassa (LOPS 2003, 168). Tavoitteenasettelu näkyy kyseisen kurssin keskeisissä sisällöissä, joissa ihmisoikeudet mainitaan erikseen yhtenä sisältöalueena: "Ihmisoikeudet ja niiden historia" (LOPS 2003, 168). Opetushallituksen (2010a) täydennyksessä opetussuunnitelman perusteisiin kyseisen kurssin sisältöalueisiin lisättiin myös ihmisoikeussopimukset ja niiden historia sekä ihmisoikeusrikokset kuten holokausti. Myös uskonnonopetuksessa on juutalaisuuden opetuksen yhteydessä perinteisesti tarkasteltu myös holokaustia ja oppikirjoissa on tähän liittyvää aineistoa. Opetussuunnitelman perusteisiin tehdyt ainekohtaiset lisäykset eivät kuitenkaan koskeneet uskonnonopetusta. Aihepiiriin liittyen on tekeillä tutkimus liittyen Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella aloitettuun Fred Dervinin johtamaan tutkimusprojektiin. (Kallioniemi, Lyhykäinen, Matilainen & Salmenkivi 2014, tekeillä).

Myös esimerkiksi filosofiassa voidaan nähdä erityisesti ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä teemoja. Filosofiaa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa yksi pakollinen kurssi ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Filosofian opetussuunnitelman perusteiden oppiaineen yleisesittelyssä todetaan lopuksi opiskelun tukevan oppilaiden kasvua aktiivisiksi, vastuullisiksi ja suvaitsevaisiksi kansalaisiksi (LOPS 2003, 172). Filosofian kurssikohtaisissa sisällöissä ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja on valinnaisilla filosofisen etiikan ja yhteiskuntafilosofian kursseilla. Filosofisen etiikan kurssin tavoitteena tuodaan esille suvaitsevaisuuden oppiminen. Yhteiskun-

tafilosofian kurssin sisältöalueena ovat yksilön oikeudet ja velvollisuudet. (LOPS 2003, 173-174.) Opetushallituksen opetussuunnitelman perusteisiin liittyvässä täydennyksessä (2010a) yhteiskuntafilosofian valinnaisen kurssin sisältöihin lisättiin dystopioiden, kuten holokaustin käsittely. Edellä on tarkasteltu ihmisoikeuskasvatusta ja opetussuunnitelman perusteita. Niiden perusteella piirtyy kuva erityisesti tietyistä oppiaineista ihmisoikeuskasvatukseen liittyvinä. Samalla on kuitenkin syytä korostaa, että ihmisoikeuskasvatusta kuuluu kaikkeen kasvatukseen.

8.2 Ihmisoikeuskasvatusta opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta tarkasteltuna

Tutkimustehtävänä väitöstutkimuksessa (Matilainen 2011) oli tutkia ihmisoikeuskasvatusta ja sen ulottuvuuksia eräässä eteläsuomalaisessa lukiossa ja tutkimuksen pääkysymyksenä oli: Millaisia näkemyksiä opettajilla ja opiskelijoilla on ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa? Tutkimuksen alakysymyksinä olivat: Millaisia näkemyksiä opiskelijoilla ja opettajilla on ihmisoikeuksista ylipäätään? Miten ihmisoikeuskasvatusta ymmärretään lukiossa? Miten opiskelijat ja opettajat näkevät ihmisoikeuskasvatuksen roolin ja mahdollisuudet ihmisoikeuskasvatukseen lukiossa? Miten ihmisoikeuskasvatusta opettajien ja opiskelijoiden näkemyksen mukaan tulee esille kyseisessä lukiossa? Millaisia opettajien ja opiskelijoiden näkemykset koulun käytänteistä ja koulutodellisuudesta ovat? Millaisia nämä näkemykset ovat ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kannalta? Millaisia opiskelijoiden näkemykset esimerkiksi ulkomaalaisista Suomessa ovat suhteessa ihmisoikeuskasvatukselle asetettuihin tavoitteisiin? Seuraavaksi tarkastellaan tiivistetysti väitöstutkimuksen tuloksia.

Ihmisoikeuskasvatusta-käsite oli tutkimuksen perusteella opiskelijoille ja opettajille outo, ja ihmisoikeuksiin liittyvissä tiedoissa oli puutteita tutkimuksen kohderyhmissä. Ihmisoikeuksien sinänsä katsottiin kuitenkin toteutuvan lukiossa kohtuullisen hyvin, ja opettajat pyrkivät kasva-

tustyössään ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Ihmisoikeustietouden osoittautuessa samaan aikaan haastattelujen perusteella vajavaiseksi voidaan kuitenkin kysyä kriittisesti, kuinka syvästi tutkittavat pystyvät arvioimaan tietoutensa perusteella ihmisoikeuksien toteutumista ja onko tällä vaikutusta tuloksiin. Esimerkiksi tasa-arvon koettiin kuitenkin toteutuvan koulussa hyvin. Ihmisoikeuskasvatukselle YK:n asiakirjoissa asetetut tavoitteet eivät tämän tutkimuksen tulosten perusteella kuitenkaan täyty. Opiskelijat korostivat yksittäisistä ihmisoikeuksista eniten sananvapautta ja mielipiteenvapautta, ja monet opiskelijat eivät osanneet juuri muita ihmisoikeuksia mainitakaan. Sananvapaus ja ”yleinen” vapaus tulivat tutkimusaineistossa erityisen voimakkaasti esiin. Ihmisoikeuksien käsittelyn vapauden näkökulmasta voidaan nähdä heijastelevan omalta osaltaan vapauskeskeistä länsimaista yhteiskuntaamme.

Ihmisoikeuksien luovuttamattomuus, myös esimerkiksi rikollisten kohdalla, ei näyttänyt olevan mikään itsestään selvä asia. Suhteellisuus näkyi opiskelijahaastatteluissa siten, että tuotiin esille, että ihmisoikeudet ovat ihmisellä niin kauan kunnes hän toimii jollakin lailla väärin, tai että korostettiin tiettyjen ihmisoikeuksien kohdalla Suomea tai muita rikkaampia maita ja näkökulmaa, jossa ihmisoikeudet ovat lakien tavoin maakohtaisia sopimuksia. Erilaiset ”oikeudet” myös sekoittuivat opiskelijoilla keskenään. Esimerkkeinä asioista, joita perinteisesti ei ole katsottu varsinaisiksi ihmisoikeusasioiksi, mutta joihin opiskelijahaastatteluissa viitattiin ihmisoikeuksien yhteydessä, mainittakoon jokamiehen oikeudet ja kuluttajansuojaan liittyvät asiat.

Tutkimuksen perusteella vaikuttaa myös siltä, että ihmisoikeusasiakirjoihin liittyvässä tietoudessa on suuria puutteita. Tämä on tullut esiin myös Unicefin (2007) selvityksessä ja Holmin, Tirrin ja Hanhimäen (2008) tutkimuksessa. Ihmisoikeuksiin liittyvät asiakirjat eivät olleet väitöstutkimuksessa (Matilainen 2011) haastatetuille opiskelijoille ja opettajille erityisen tuttuja. Opiskelijat eivät tunteneet hyvin sen enempää ihmisoikeusasiakirjoja kuin esimer-

kiksi ihmisoikeuksiin liittyviä järjestöjä. Useat opiskelijat eivät osanneet mainita yhtäkään ihmisoikeuksiin liittyvää asiakirjaa. Suurin osa opettajista tiesi jonkun ihmisoikeuksiin liittyvän asiakirjan. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus tunnettiin asiakirjoista kummassakin tutkimuksen kohderyhmässä parhaiten.

Ihmisoikeuksista kertominen ja niiden määrittelemisen omin sanoin oli opiskelijoille vaikeaa, mutta samaan aikaan haastatteluaineistosta nousi esiin myös toinen, osin vastakkainen näkökulma, eli ihmisoikeusasioiden korostaminen jonkinlaisena itsestäänselvyytenä. Yleistä ihmisoikeusasioihin suhtautumista voisi luonnehtia näkökulmasta ”Nämä ovat näitä tuttuja asioita”. Ihmisoikeusasioista omin sanoin kertomista luonnehti taas päinvastainen *näkökulma*: ”Nämä ovat liian vaikeita asioita”. Tämä ilmiö sisältää myös yhteyden ihmisoikeuskasvatuksen määrään ja tarpeeseen liittyvään keskusteluun. Kun osa haastatetuista näki Suomen tilanteen ihmisoikeusasioissa ongelmattomana, myös ihmisoikeuskasvatuksen lisäämisen tarve voitiin tästä näkökulmasta kyseenalaistaa tai nähdä *ihmisoikeuskasvatus ennen kaikkea ”muiden ongelmiin tutustumisena”*. Myös esimerkiksi Toivanen (2007, 40) ja Höylä (2007, 78) ovat tuoneet esiin, että *Suomessa yleinen käsitys on, että muualla asuvat ihmiset tarvitsevat ihmisoikeuskasvatusta, mutta eivät Suomessa asuvat*. Maassa, jossa ihmisoikeuksien nähdään toteutuvan ainakin kohtuullisesti, on helpompi olettaa, että ihmisoikeuskasvatuksen eri osa-alueet toteutuvat tai että ihmisoikeuksista ei tarvitse puhua, kun ne jo toteutuvat. Tämä on ongelmallista, kun ajatellaan ihmisoikeusasioiden tärkeyttä ja sitä, että ihmisoikeuksien ideaalia ei missään ole ikinä täysin saavutettu. Haastatteluaineiston keräämisen jälkeen tapahtuneet kouluampumistapaukset Jokelassa ja Kauhavalla kertovat omaa liiankin karua kieltään siitä, että ihmisarvoon liittyvää kasvatusta olisi syytä lisätä. Tapaukset herättivät myös pohdintoja ennaltaehkäisevästä kasvatus-työstä ja arvokasvatuksen tarpeesta kouluissa. (Tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Opiskelijat ja opettajat liittyivät ihmisoikeuk-

sien käsittelyn ja ihmisoikeuskasvatuksen sekä kysyttäessä että spontaanisti eniten *uskontoon, historiaan, ja yhteiskuntaoppiin*. He korostivat oppiaineiden välisenä erona sitä, että historian opetuksessa näkökulma on enemmän historiaan liittyvä, uskonnon opetuksessa nykypäivään liittyvä. Uskonto tuli esiin oppiaineena, jossa erityisesti ihmisarvoon tai ihmisyyteen liittyvät kysymykset ovat tai voivat olla esillä ja johon ihmisoikeuskasvatus oppiaineen sisällön puolesta sopii. Esimerkkinä mainittiin uskonnon etiikkaan liittyvä kurssi, jossa nähtiin olevan ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää ainesta ja jonne ihmisoikeuskasvatukseen liittyvän aineksen katsottiin sopivan erityisen hyvin. Uskonnonopettajat olivat myös avoimimpia ihmisoikeustematiikan käsittelylle ja lisäämiselle omassa oppiaineessaan eivätkä kokeneet, että ihmisoikeuskasvatus kuuluisi enemmän jollekin toiselle opettajaryhmälle. Edellä mainittujen oppiaineiden lisäksi mainittiin useita muitakin oppiaineita, joissa ihmisoikeuksia voitaisiin käsitellä tai joissa niitä on joskus käsitelty tai sivuttu. Useat opiskelijat mainitsivat, että ihmisoikeuskasvatus ei kuulu kaikkii oppiaineisiin tai mainitsivat myös oppiaineita, joihin ihmisoikeuskasvatus ei kuulu. Tällaisina oppiaineina mainittiin erityisesti matematiikka, fysiikka ja kemia. Osa opiskelijoista tosin tarkensi - sekä kysyttäessä tai oma-aloitteisesti - että ihmisoikeuskasvatus kuuluu kaikkeen opetukseen siinä mielessä, että kaikkien ihmisoikeuksia pitää kunnioittaa kaikessa opetuksessa.

Opettajilla ja opiskelijoilla oli yleensä positiivinen asenne ihmisoikeuskasvatukseen liittyviin materiaaleihin. Tämä kertoo ihmisoikeuskasvatust materiaalien tarpeesta ja mahdollisuuksista koulutyössä. *Erityisiä ihmisoikeusoppimateriaaleja ei ollut kuitenkaan juurikaan saatu tai käytetty*. Olisikin tärkeää pohtia, miten opettajat voisivat saada käyttöönsä tarkoituksenmukaisella ja toimivalla tavalla ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä materiaaleja. Yhteistyön lisääminen eri tahojen - esimerkiksi koulujen ja materiaalien tuottajien - välillä olisi tarpeellista. Olisi tärkeää saada ihmisoikeuskasvatukseen tuotettu ma-

teriaali laajemmin koulukäyttöön. Järjestöissä voitaisiin esimerkiksi nimetä "koulukummeja", jotka olisivat yhteydessä kouluihin, jakaisivat materiaalia ja neuvoisivat materiaalin käytössä. Oleellista olisi miettiä myös opetusmateriaalien tasolla yhteistyössä eri asiantuntijatahojen kanssa, miten ihmisoikeuskasvatukselle asetetut tavoitteet ja sisällöt voidaan saavuttaa koulujärjestelmän eri tasoilla.

Ihmisoikeuskasvatuksen nähdään toteutuvan parhaiten osana kaikkea kasvatusta ja osana eri oppiaineiden opetusta, ei itsenäisenä oppiaineena (ks. myös esim. YK 1999; Suomen Unesco -toimikunta 2000, 102-107; Allahwerdi 2001, 64). Erillisen ihmisoikeuskasvatus-oppiaineen sijasta oleellisin kysymys lieneekin se, *miten olemassa olevien oppiaineiden puitteissa voidaan toteuttaa ihmisoikeuskasvatusta nykyistä paremmin*. Tällöin tullaan kysymyksiin eri oppiaineille annettavista resursseista, opetussuunnitelman korostuksista sekä opettajankoulutuksen merkityksestä ihmisoikeuskasvatustietoisuuden herättämisessä. Esimerkiksi reaaliaineet, erityisesti uskonto, elämäntutkimustieto, historia ja yhteiskuntaoppi ovat oppiaineita, joiden sisältöihin ihmisoikeuskasvatuksen monet eri puolet, myös tiedollinen, erityisen luontevasti nivoutuvat.

Opettajien näkemykset ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa ja heidän roolistaan ihmisoikeuskasvattajina olivat siinä mielessä samansuuntaisia YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvien asiakirjojen kanssa, että miltei kaikkien opettajien näkemyksissä tuli esiin jonkinlainen eriytynyt malli ihmisoikeuskasvatuksesta ja toisaalta ihmisoikeuskasvatukseen kuulumisen kaikkeen kasvatukseen. Opettajien näkemykset ihmisoikeuskasvatuksesta poikkesivat kuitenkin hyvin selvästi YK:n asiakirjoissa ihmisoikeuskasvatukselle asetetuista tavoitteista siinä suhteessa, että ihmisoikeuskasvatus ei ollut heille tietoinen osa kasvatustyötä, vaikka he käytännössä toimivatkin työssään ihmisoikeuksien periaatteiden mukaisesti *Opettajat eivät näin nähneet ihmisoikeuskasvatusta opetussuunnitelmien perusteista ja kansainvälisistä ihmisoikeuskasvatukseen*

liittyvistä asiakirjoista nousevana veloitteena vaikka katsoivat kasvatustyön sinänsä perustuvan ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että ihmisoikeuskasvatusta ei ole käsitteenä mainittu lukion opetussuunnitelman perusteissa, vaikka ihmisoikeudet sinänsä mainitaan lukio-opetuksen lähtökohtina (LOPS 1994, 15-16; LOPS 2003, 25). Tutkimusaineiston keräämisen jälkeen vuonna 2010 opetushallituksen toimesta tehdyt lisäykset opetussuunnitelman perusteiden arvoperustaan ja tiettyjen oppiaineiden sisältöalueisiin (Opetushallitus 2010a&b) tuovat esiin, että ihmisoikeuksien näkymiseen opetussuunnitelman perusteissa on kiinnitetty huomiota. Ihmisoikeuskasvatusta omana käsitteenään ei kuitenkaan näissä täydennyksissäkään mainita.

Vaikka moni opettaja näki ihmisoikeuskasvatuksen kuuluvan periaatteessa kaikkeen kasvatukseen, ihmisoikeuskasvatukseen viitattiin kuitenkin usein jonkinlaisena ylimääräisenä asiana, "extrana", jolle ei löydy aikaa opetussuunnitelman vaatimusten paineessa. Tämä puhetapa nimettiin tutkimuksessa *"Ihmisoikeudet itsestään selviä, ihmisoikeuskasvatus extraa"* -puhetavaksi. Osa opettajista halusi lisää ihmisoikeuskasvatusta lukioon, mutta toisten mielestä ihmisoikeuskasvatuksen määrä oli riittävä. *Kaiken kaikkiaan ihmisoikeuskasvatuksen määrä, sisältö ja käytännön toteutuminen olivat hyvin paljon riippuvaisia yksittäisen opettajan kiinnostuksesta asiaan.* Mikäli kasvatusalueen halutaan tulevan tiedostetuksi osaksi kasvatusta ja esimerkiksi opettajien ajatusmaailmaa, siitä on puhuttava selkeästi omana käsitteenään koulutusta ohjaavissa asiakirjoissa, esimerkiksi opetussuunnitelmien perusteissa. Haastatteluaineistossa esiintyi myös puhetapaa, joka nimettiin tutkimuksessa *"Maassa maan tavalla, muukalaiset mukautukoot"* -puhetavaksi. Puhetapa liittyi niin vaihto-opiskelijoihin kuin ulkomaalaisiin. Tutkimusaineistossa tulee esiin ennakkoluuloja ja jopa rasismia joidenkin opiskelijoiden suhtautumisessa ulkomaalaisiin. (Tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Ihmisoikeuskasvatuksen tulisi näkyä sel-

vemmin opetussuunnitelmien perusteissa, jotta ihmisoikeuskasvatukselle asetetut kansainväliset ja kansalliset tavoitteet voisivat käytännössä täyttyä. Opetussuunnitelmien perusteet ovat keskeisessä asemassa vaikuttamassa siihen, mitä lukiossa opiskellaan ja miten eri aihealueet painottuvat esimerkiksi opetuksessa, ajankäytössä, oppikirjoissa ja ylioppilaskirjoituksissa. On tarpeen myös oppiainekohtaisesti miettiä ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteita ja sisältöjä ja löytää jokaiselle oppiaineelle soveltuvia tapoja yhdistää ihmisoikeuskasvatusta oppiaineen opetukseen.

8.3 Opettajat ihmisoikeuskasvattajina

Opettajantyö on arvojen ohjaama eettinen professio. Opettajien ammattijärjestö OAJ on laatinut myös opettajan eettiset ohjeet (OAJ 1998). Ihmisarvo todetaan näissä ohjeissa keskeiseksi arvoksi. Näitä ohjeita ja opettajan etiikkaa on käsitelty tarkemmin tämän raportin perusopetusta käsittelevässä osiossa. Opettajankoulutuksen ihmisoikeuskoulutusta ja kasvatusta käsitellään tarkemmin tämän raportin yliopistoa käsittelevässä osiossa. Seuraavaksi käsitellään opettajia ihmisoikeuskasvattajina rajautuen Matilaisen väitöstutkimusaineistoon.

Ihmisoikeuskasvatus-käsite oli haastattelijan perusteella opettajille outo. Käsite ei ollut näin tullut osaksi opettajien kasvatussanastoa, eikä siitä ollut lukiossa puhuttu - toisin kuin esimerkiksi kansainvälisyyskasvatus-käsitteestä. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät kansainväliset asiakirjat eivät näin ole saavuttaneet tavoitettaan ihmisoikeuskasvatuksen tunnetuksi tekemisessä. Tämä ei silti tarkoita sitä, että ihmisoikeuskasvatusta ei lukiossa toteutettaisi, vaan sitä, että käsitteenä ihmisoikeuskasvatus ei ollut kyseisessä lukiossa tutkimusajankohtana aktiivisessa käytössä. Käsitteen outous kertoo kuitenkin myös siitä, että *tätä erityistä kasvatuksen aluetta ei omana kasvatuksen alueenaan ole tiedostettu tai tuotu esiin sillä tavalla, että se käsitteenä olisi voinut tulla tunnetuksi.*

Eriytyinen ihmisoikeuskasvattajan rooli annet-

tiin haastatteluissa usein jollekin muulle opettajalle tai koulun ulkopuoliselle asiantuntijalle. Käsitettä ja sen vaativuutta vierastettiin monissa opettajahaastatteluissa. *Jokainen opettaja on laajasti ottaen ihmisoikeuskasvattaja.* Opettajan ei kuitenkaan voida olettaa olevan erityinen ihmisoikeusasiantuntija sanan vaativimmassa merkityksessä, vaikka jokaisella opettajalla tulisikin olla perustietous ihmisoikeuksista. Opettajan sitoutuminen ihmisoikeuksiin omassa työssään ja ihmisarvoa kunnioittavan kulttuurin luominen on kaiken kasvatuksen perusta.

Ihmisoikeusasiantuntijoita olisi hyvä olla mukana myös opettajankoulutuksessa ja opettajien täydennyskoulutuksessa, jotta opettajille annettava koulutus ihmisoikeuskasvatuksessa olisi laadukasta ja riittävää. Suotavaa olisi, että erityisten ihmisoikeusasiantuntijoiden vierailu kouluissa olisi säännöllistä ja koulutoimintaan kiinteästi sidottua. Ongelmalliseksi asiantunteuspainotus muodostuu kuitenkin silloin, jos se rajaa ihmisoikeuskasvatuksen muuta toteutumista. Mikäli ihmisoikeuskasvatus nähdään vain erityisille ihmisoikeusasiantuntijoille kuuluvana spesifinä ihmisoikeusopetuksena, se ei toteudu kaikessa koulun toiminnassa ja jää yksittäisten koulun ulkopuolisten vierailijoiden opetustuokioiden varaan. Tällöin se ei määrältään eikä sisällöltään vastaa sille esimerkiksi YK:n asiakirjoissa asetettuja tavoitteita ja sisältöjä. Se ei myöskään tällaisena nivelly välttämättä kiinteäksi osaksi koulun normaalia toimintaa.

8.4 Havaitut esteet ja haasteet ihmisoikeuskasvatuksen toteutumiselle

Seuraavaksi tarkastellaan tiivistetysti tutkimuksen tuloksia erityisesti ihmisoikeuskasvatuksen haasteiden näkökulmasta. Ihmisoikeuskasvatuksen toteutumisessa oli puutteita, eivätkä ihmisoikeuskasvatukselle YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvissä asiakirjoissa asetetut tavoitteet (esim. YK 1989; YK 1996; YK 1997) täyttyneet. Monissa opiskelija- ja opettajahaastatteluissa tuli esille näkemys, että ihmisoikeusongelmat kuuluvat ”jonnekin muualle” kuin kyseiseen

lukioon tai ylipäätään Suomeen. Opiskelijat eivät tunteneet hyvin ihmisoikeuksiin liittyviä asiakirjoja ja järjestöjä. Yhtäältä ihmisoikeuksia pidettiin outoina ja vaikeina asioina, toisaalta taas itsestään selvinä.

Ihmisoikeuksiin erityisesti liittyviä muita kuin oppikirjamateriaaleja oli käytetty opetuksessa niukasti tai ei ollenkaan. Miksi ihmisoikeuskasvatukseen suunnatut materiaalit eivät löydy tietään kouluihin? Esimerkiksi koulujen ja ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen yhteistyö on tärkeää ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja sisältöjen toteutumisessa. Vaikuttaa siltä, että eri tahot ihmisoikeuskasvatuksen kentällä eivät riittävästi kohtaa ja opettajille ei välity tarpeeksi tietoa ihmisoikeuskasvatuksesta. Opettajat eivät olleet tehneet paljoakaan yhteistyötä ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen kanssa, mutta suhtautuivat tällaiseen yhteistyöhön positii-visesti. Opettajien näkökulmasta yhteistyön tulisi tukea opettajia ja olla opettajille avuksi. Erityisesti tarvitaan kuitenkin sitä, että valtio huolehtii omalta osaltaan ihmisoikeuskasvatusvastuustaan ja takaa sille riittävät resurssit, myös oppimateriaalien osalta.

Tutkimus toi esille lukio-opetuksen oppikirjakeskeisyyden. Tästä syystä ihmisoikeuskasvatuksen kannalta tärkeää on ihmisoikeuskasvatuksen osuus oppikirjoissa. Oppikirjojen perustana ovat opetussuunnitelman perusteet, eli ihmisoikeuskasvatuksen painottuminen opetussuunnitelmien perusteissa on oleellista myös ihmisoikeuskasvatuksen määrän lisäämisessä oppikirjoissa. Oppikirjojen lisäksi ihmisoikeuskasvatusmateriaaleina voi toimia muu opetukseen tarkoitettu materiaali. *Ihmisoikeuskasvatukseen suunnattu materiaali ei näytä löytävän tietänsä opetuskäyttöön. Opettajat eivät myöskään olleet aktiivisesti itse etsineet ihmisoikeuskasvatusmateriaaleja.* Toisaalta lisämateriaalien saamiseen suhtauduttiin yleensä ottaen myönteisesti.

Väitöstutkimus keskittyi haastatteluaineistoon, mutta haastatteluaineistoa analysoidessa myös oppimateriaalien merkitys nousi kiintoisalla tavalla esiin. Myös väitöstutkimusta

edeltävä opinnäytetyö fokusoi oppikirjoihin (Matilainen 2004). Väitöstyön puitteissa ei ollut kuitenkaan mahdollista laajentaa tutkimusta oppimateriaaleja kattavaksi. Oppimateriaalin tuottamisessa luotetaan materiaalin tekijöiden ja materiaaleja käyttävien opettajien ammattitaitoon materiaalin teossa ja valinnassa eikä aikaisemmin käytössä ollutta oppikirjojen virallista tarkistusprosessia enää käytetä. Kustantajat toki tarkistavat tekeillä olevaa materiaalia omien asiantuntijalausannonantajien toimesta, mutta yhtenäistä velvoittavaa tarkistusprosessia tähän ei ole. Oppimateriaalilla on keskeinen merkitys opetuksessa. Oppimateriaalien tutkiminen ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta on ajankohtaista myös siitä näkökulmasta, miten esimerkiksi edellä tarkastellut holokaustiin liittyvät lisäykset (2010) opetussuunnitelmien perusteissa on otettu huomioon lisäysten jälkeen ilmestyneissä oppimateriaaleissa. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella on aloitettu tähän liittyvä tutkimusprojekti, jossa tarkastellaan holokaustiin liittyvää kasvatusta ja tähän liittyen myös oppimateriaaleja.

Erilaisuuden kohtaamiseen ja kunnioittamiseen liittyvissä taidoissa on tutkimuksen perusteella puutteita ja ihmisoikeuskasvatusta tarvitaan näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Esimerkiksi muiden kulttuurien ja uskontojen tuntemus on entistään tärkeämpää nykyisessä monikulttuurisessa yhteiskunnassamme ja avain toista kunnioittavaan vuorovaikutukseen. On tärkeää tuntea oma kulttuurinsa ja katsomuksensa sekä saada tietoa muista katsomuksista sekä taitoja erilaisten katsomusten kohtaamiseen niin kouluympäristössä, Suomessa kuin globaalistikin. 2000-luvulla tätä on painotettu myös kansainvälisesti ja eurooppalaisella tasolla, myös useissa asiakirjoissa (tarkemmin ks. esim. Jackson 2007; Jackson 2012; OSCE & ODIHR 2007; Council of Europe 2008). Edellä viitattiin jo lisäresurssien saamiseksi katsomusaineiden opetukseen, jotta uskontojen lukutaitoa ja erilaisten katsomusten kohtaamisen taitoja voitaisiin riittävällä tavalla harjoitella. Esimerkiksi uskonnonopetus erottuu oppiaine-

na, jossa ihmisarvoon liittyvät kysymykset ovat erityisesti esillä (ks. tarkemmin myös Matilainen & Kallioniemi 2012a & b).

Yksi mahdollisuus tehostaa koulujen ihmisoikeuskasvatusta voisi olla jonkinlaisen vastuupettajan nimittäminen koordinoimaan ihmisoikeuskasvatust materiaalien hankintaa ja viestimään eteenpäin materiaalin käyttöön liittyneistä kokemuksista. Koulujen ja ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen yhteistyö on tärkeää ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja sisältöjen toteutumisessa, jotta esimerkiksi ihmisoikeuskasvatukseen suunnatut materiaalit löytäisivät tiensä opetuskäyttöön.

Tällainen vastuuhenkilö voisi toimia koordinaattorina ja vastuunjakajana myös ihmisoikeuksiin liittyvien teemapäivien ja muiden vastaavien tapahtumien suunnittelemisessa ja käytännön toteuttamisessa. Toisaalta olisi kuitenkin varottava ihmisoikeuskasvatuksen näkemistä vain joidenkin opettajien tai joidenkin oppiaineiden asioina ja toimittava aktiivisesti sen puolesta, että ihmisoikeuskasvatusta nähtäisiin koulun yleisestä arvoperustasta nousevana kaikkien yhteisenä asiana.

Jotkut opiskelijat ja opettajat viittasivat haastatteluissa ylioppilaskirjoituksiin ja korostivat niiden roolia lukiossa. Ylioppilaskirjoituksiin viitattiin myös ihmisoikeuskasvatuksen minimaalisen merkityksen selittäjänä lukiossa. Haastattelujen ja koulutyön havainnoinnin perusteella erittäin keskeinen asia koulutyössä on se, että sekä opiskelijat että opettajat pyrkivät karsimaan opiskeltavia asioita sen mukaan, miten he kokevat ja käsittävät niiden painottuvan ylioppilaskirjoituksissa. Kyseessä on siis heidän oma käsityksensä tai kokemuksensa ylioppilaskirjoitusten ylivallasta, ei tarkka tieto ylioppilaskirjoitusten korostuksista. Ylioppilaskirjoituksilla perusteltiin joskus sitä, miksi ihmisoikeusasioita tai ihmisoikeuskasvatusta ei korosteta tai katsota tärkeäksi korostaa enempää. Ihmisoikeusasioihin viitattiin silloin tällöin asioina, jotka eivät ole tärkeitä ylioppilaskirjoituksissa. Ihmisoikeuskasvatusta kuuluu kaikkien kasvatukseen, ja sen pitäisi näkyä riittävästi

myös ylioppilaskirjoituksissa. On tärkeää viestittää opiskelijoille ja opettajille myös ylioppilaskirjoitusten kautta, että ihmisoikeuskasvatusta on tärkeä osa lukion opetussuunnitelmaa. Mitä enemmän jokin teema tulee esille opetussuunnitelmien perusteissa, sitä paremmin se heijastuu myös ylioppilaskirjoituksiin. Tämä taas heijastuu vähitellen siihen, miten tarpeellisenä tiettyjen sisältöjen opettaminen nähdään lukiossa. Olisi tärkeää tutkia, millä tavalla ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät teemat ovat esillä ylioppilaskirjoituksissa ja millaisia eroja eri oppiaineiden välillä tässä suhteessa on.

Opettajat olivat ihmisoikeuskasvattajia siinä mielessä, että he pyrkivät noudattamaan ihmisoikeuksien periaatteita työssään ja kunnioittamaan jokaisen ihmisarvoa. Erityinen ihmisoikeuskasvattajan rooli nähtiin kuitenkin jonkun muun opettajan tai koulun ulkopuolisen asiantuntijan asiana. Ihmisoikeuskasvatusta ei ollut opettajille tietoinen osa kasvatustyötä, eikä sen nähty kumpuavan sen enempää opetussuunnitelman kuin kansainvälisten asiakirjojen velvoitteista. Ihmisoikeuskysymyksissä voidaan olettaa tulevan esiin tilanteita, joissa opettajan ihmisoikeustietouden puute saattaa aiheuttaa ongelmia koulutyössä. Voidaan myös kysyä, *miten opettaja toteuttaa periaatteessa jokaiselle opettajalle kuuluvaa vastuuta ihmisoikeustiedon levittämisestä, mikäli hänellä itsellään ei ole riittävää perustietoa ihmisoikeuksista? Miten rehtori tai opettaja voi ottaa huomioon häntä työssään velvoittavan lapsen oikeuksien sopimuksen, jos hänellä ei ole riittävästi tietoa sopimuksesta eikä sen soveltamisesta käytännössä?* Esimerkiksi Hakalehto-Wainio (2010) nosti esille kysymyksen opetustoimen henkilöstön riittämättömästä ihmisoikeuskoulutuksesta. Tiedolliset puutteet voivat johtaa myös virheisiin opetustoimissa, kun viranomaisen ei ota riittävästi huomioon perus- ja ihmisoikeusvelvoitteita. Ihmisoikeuksiin liittyvän peruskoulutuksen lisäksi voitaisiin järjestää erikoiskoulutuksia eri oppiaineryhmille ja eri kiinnostuksenkohteista.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeuskasvatusta lukiossa on turvattava

Aiheen kannalta erityisen tärkeiden oppiaineiden on saatava riittävästi resursseja. Opiskelijoiden lukio-opintoihin tulee sisältyä riittävästi ihmisoikeusopetusta ja -kasvatusta. Ihmisoikeuskasvatuksen eri osa-alueet tulee huomioida lukiokoulutuksen tavoitteissa ja sisällöissä. Erityisesti katsomusaineet sekä historia ja yhteiskuntaoppi ovat tärkeässä asemassa. On huomioitava, että lukion pakollisilla kursseilla tulee olla riittävästi eettistä, ihmisarvoon ja katsomukselliseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen liittyvää kasvatusta sekä tietoa ihmisoikeuksista ja niiden historiasta, jotta ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteet voivat käytännössä toteutua.

2. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden saavuttamista on arvioitava monipuolisesti

Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden saavuttamisen arviointia tulee sisältyä myös kurssi-arviointiin ja ylioppilaskokeisiin. Ihmisoikeuskasvatuksen sisältöä, laajuutta ja tavoitteiden saavuttamista on arvioitava monipuolisesti myös tutkimuksissa.

3. Oppimateriaaleja tulee tutkia ja kehittää

Eri oppiaineiden oppimateriaaleja tulee tutkia ja arvioida ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Oppimateriaalien tekijöille tulee olla tarjolla tukea ihmisoikeusnäkökulman huomioimiseen. Erillisiä ihmisoikeuskasvatust materiaaleja tulee kehittää entistä laadukkaammiksi ja koulun tarpeisiin sopiviksi. Materiaalien kehittämisessä tarvitaan opettajien ja opiskelijoiden näkökulmien huomioimista ja asiantuntemusta. On kiinnitettävä huomiota siihen, että materiaalit tavoittavat opettajat ja opiskelijat ja että opettajille tarjotaan riittävästi tukea materiaalien hyödyntämisessä.

4. Koulujen ja kansalaisjärjestöjen yhteistyötä tulee kehittää

Yhteistyötä koulujen ja kansalaisjärjestöjen välillä tulee kehittää huomioiden koulujen tarpeet ja konteksti. Opettajille tulee tarjota riittävästi tukea ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamiseksi. Yhteistyömuotoja tulee kehittää ja arvioida.

5. Opettajien mahdollisuudet monipuoliseen ihmisoikeuskasvatukseen on turvattava

Opettajankoulutukseen tulee sisältyä kaikkien opettajien kohdalla riittävästi sellaista

koulutusta, joka liittyy sekä eettiseen kasvatukseen että katsomukselliseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa moninaisuuden huomioimiseen ja katsomusten kohtaamiseen liittyvät tiedot ja taidot muodostavat tärkeän osan opettajan ammattitaitoa. Jokaisella opettajalla ja koulun johtajalla tulee olla myös riittävä perustietous heitä työssä velvoittavista ihmisoikeusasiakirjoista ja niiden sisällöstä.